

Глава 47 ПОНЯТТЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ. СТОРОНИ У ЗОБОВ'ЯЗАННІ

Стаття 509. Поняття зобов'язання та підстави його виникнення

1. Зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

2. Зобов'язання виникають з підстав, встановлених статтею 11 цього Кодексу.

3. Зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості.

Зобов'язання — вид цивільних правовідносин. Як будь-яке цивільне правовідношення, зобов'язання складається з декількох елементів, основними серед яких є суб'єкт, об'єкт і зміст правовідношення.

Суб'єктами зобов'язання завжди є визначені конкретні особи: кредитор і боржник (див. коментар до ст. 510 ЦК).

Юридичним об'єктом зобов'язання є та поведінка особи, яку вправі вимагати кредитор. Ця поведінка може полягати у здійсненні боржником певних позитивних дій або в утриманні від здійснення певних дій. Наведений у коментованій статті перелік таких позитивних дій є орієнтовним і не вичерпним. Що стосується утримання від вчинення певних дій, то воно як правило, не є самостійним об'єктом зобов'язання, а лише супроводжує активні дії однієї з сторін з метою найбільшого задоволення інтересів другої. Слід також зазначити, що зобов'язання, об'єктом яких є здійснення боржником однієї єдиної дії, є нечисленними. Набагато частіше боржник повинен вчинити не одну, а ряд позитивних дій, як однорідних, так і неоднорідних за характером (приклад) або утриматися не від одної певної дії, а від дій певного роду.

Що стосується матеріального об'єкта зобов'язання або, як його частіше називають, предмета виконання, то ним можуть бути речі, гроші і інше майно, а також дії, що не мають матеріальної оцінки, як наприклад, у безоплатному договорі доручення.

Зміст зобов'язання утворюють суб'єктивні права і обов'язки його учасників, переважно, майнового характеру.

Як будь-які інші цивільні правовідносини, зобов'язання виникають при настанні певних юридичних фактів. Ці факти, а також певні їх сукупності називають підставами виникнення зобов'язань.

Підстави виникнення зобов'язань визначені в ч. 2 статті, що коментується, шляхом відсилання до ст. 11 ЦК (див. коментар). Особливе місце серед цих підстав, безумовно, належить договору, оскільки саме з цивільно-правових договорів виникає переважна більшість зобов'язань. Що ж стосується інших, передбачених статтею 11 ЦК підстав виникнення цивільних прав і обов'язків, то вони можуть виступати в якості підстав виникнення зобов'язань як самостійно, так і у сукупності з іншими юридичними фактами, утворюючи так звані юридичні (фактичні) склади.

Зобов'язання має ґрунтуватися на загальних засадах цивільного законодавства, зокрема, на засадах добросовісності, розумності та справедливості (див. коментар до ст. 3 ЦК).

Стаття 510. Сторони у зобов'язанні

1. Сторонами у зобов'язанні є боржник і кредитор.

2. У зобов'язанні на стороні боржника або кредитора можуть бути одна або одночасно кілька осіб.

3. Якщо кожна із сторін у зобов'язанні має одночасно і права, і обов'язки, вона вважається боржником у тому, що вона зобов'язана вчинити на користь другої сторони, і одночасно кредитором у тому, що вона має право вимагати від неї.

Зобов'язальні правовідносини (зобов'язання) називають відносними правовідносинами, оскільки їх суб'єктами (учасниками) завжди є чітко визначене коло осіб, як управомочених, так і зобов'язаних, на відміну від абсолютних правовідносин (наприклад, правовідносин власності), де управомоченій особі (зокрема власнику) протистоїть невизначене коло зобов'язаних осіб (це абсолютно всі інші особи, обов'язком яких є не порушувати прав власника).

Суб'єкти (учасники, сторони) зобов'язальних відносин мають спеціальні назви: кредитор і боржник. Кредитор — це особа, яка управомочена вимагати від свого контрагента (боржника) виконання певної дії (ряду дій). Боржник -особа, зобов'язана вчинити на користь кредитора певну дію (ряд дій) або утримуватися від вчинення певної дії (ряду дій).

Як кредитором, так і боржником у зобов'язанні можуть бути будь-які суб'єкти цивільного права: фізичні і юридичні особи, держава й інші публічні утворення.

Найпростішою є модель зобов'язання, сторонами якого є один кредитор і один боржник. Наприклад, юрист за договором доручення представляє інтереси громадянина у суді. Але досить часто у зобов'язанні на стороні боржника, чи кредитора чи на обох сторонах одночасно приймають участь не одна, а дві чи декілька осіб. Так, наприклад, коли сім'я, що складається з трьох осіб, продає належну ним на праві спільної власності квартиру, то у зобов'язанні, що виникне з такого договору купівлі-продажу на стороні продавців буде три особи. А якщо купляє таку квартиру також не одна особа, а сім'я, то, відповідно, декілька осіб буде і на стороні покупців. В таких випадках кажуть про множинність осіб у зобов'язанні, яка може бути активною, пасивною чи змішаною залежно від того, чи приймають участь декілька осіб на управомоченій, зобов'язаній чи на обох сторонах одночасно.

Переважна більшість усіх цивільних зобов'язань — це зобов'язання, у яких кожна із сторін має одночасно і права і обов'язки і, отже, є одночасно і кредитором і боржником: кредитором відносно того, що вона вправі вимагати від другої сторони і боржником — відносно того, що вона зобов'язана вчинити на її користь. Так, наприклад, у договорі купівлі-продажу продавець зобов'язаний передати покупцю певну річ, і в цьому відношенні він є боржником. Водночас, він має право вимагати від покупця сплати покупної ціни, і в цьому відношенні він є кредитором. Покупець, у свою чергу, є кредитором відносно свого права вимагати передачі речі і боржником — відносно свого

обов'язку сплатити гроші.

З'ясування того, чи діє сторона у конкретній ситуації як боржник чи як кредитор має велике значення для правильного застосування інших норм (наприклад, тих, що встановлюють наслідки прострочення боржника чи прострочення кредитора).

Зобов'язання, у яких одна сторона має лише права (і, отже, є лише кредитором), а інша — лише обов'язки (отже, є лише боржником) — є найпростішою моделлю, але не утворюють більшості цивільних зобов'язань. До таких зобов'язань належать, наприклад, зобов'язання, що виникають з заподіяння шкоди (потерпілий має лише право на відшкодування, а заподіювач шкоди — лише обов'язок її відшкодувати), з договорів довічного утримання, позики і деяких інших.

Стаття 511. Третя особа у зобов'язанні

1. Зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи. У випадках, встановлених договором, зобов'язання може породжувати для третьої особи права щодо боржника та (або) кредитора.

За загальним правилом, всі права і обов'язки з зобов'язання виникають лише для його учасників, оскільки зобов'язання є відносним правовідношенням, коло учасників якого є завжди визначеним. Стосовно обов'язків зазначене загальне правило є абсолютним, що означає, що зобов'язання не може створювати обов'язків для третіх осіб — осіб, які не є його учасниками. Це абсолютне правило ґрунтується на засадах справедливості, адже було б несправедливим, якби для особи виникали ті чи інші обов'язки з відносин, у яких вона не приймає участі. У випадках, встановлених договором, зобов'язання може породжувати певні права для третіх осіб. Така ситуація може мати місце, наприклад, у випадку укладення договору на користь третьої особи (див. ст.636 ЦК і коментар до неї).

Стаття 512. Підстави заміни кредитора у зобов'язанні

1. Кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок:

1) передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги);

2) правонаступництва;

3) виконання обов'язку боржника поручителем або заставаодавцем (майновим поручителем);

4) виконання обов'язку боржника третьою особою.

2. Кредитор у зобов'язанні може бути замінений також в інших випадках, встановлених законом.

3. Кредитор у зобов'язанні не може бути замінений, якщо це встановлено договором або законом.

В період дії зобов'язання, за загальним правилом, припускається заміна приймаючих в ньому участь осіб із збереженням самого зобов'язання. Як правило, справа може торкатися або заміни кредитора, яка має назву «цесія» (уступка, передача), або заміни боржника, яка називається переведенням боргу. В обох випадках один з учасників вибуває із зобов'язання, а до нового, який вступає на його місце, переходять права та обов'язки колишнього.

Порядок заміни кредитора в зобов'язанні регулюється ст.ст. 512-519 ЦК, заміни боржника - ст.ст. 520-523 цього Кодексу.

Оскільки більшість існуючих зобов'язань є двосторонні зобов'язуючими (або взаємними), коли кожна із сторін у зобов'язанні має одночасно і права, і обов'язки (див. ст. 510 ЦК та

коментар до неї), то на практиці виділити окремо цесію або переведення боргу стає неможливим. Тому в таких випадках застосуванню підлягає певний гібрид — суміш двох цих інститутів, який відносно, наприклад, договорів можна назвати загальним терміном «заміна сторони у договорі». При цьому правила здійснення останнього будуть встановлюватися таким чином: застосуванню підлягає та норма, яка є більш жорсткою. Наприклад, якщо заміна кредитора в зобов'язанні за загальним правилом не потребує згоди боржника (ст. 516 ЦК), а боржник може бути заміненим іншою особою лише за згодою кредитора (ст. 520 ЦК), то заміна орендаря або орендодавця у договорі оренди можлива тільки за згодою іншої сторони договору. Виключення з цих положень повинні бути встановлені законом.

Цивільний кодекс полегшує можливість одночасного переходу прав та переведення боргу тим, що цілий ряд питань, зокрема, про форму правочину щодо заміни кредитора та заміни боржника у зобов'язанні, вирішуються в ньому однаково.

Слід враховувати, що в цивільне право не позбавляє сторін можливості у взаємних зобов'язаннях (договорах) здійснити окремо поступку права вимоги та окремо переведення боргу. Наприклад, у договорі поставки покупець може при певних умовах поступитися іншій особі своїми правами отримання майна від поставника, або витребування цього майна в останнього і т.ін., залишаючись при цьому зобов'язаним у частині сплати вартості майна поставнику. Покупець повинен повідомити поставника про поступку прав. На боці покупця у договорі поставки буде мати місце своєрідна змішана множинність осіб (докладніше див. коментар до ст.ст. 510, 540 ЦК).

Ані ЦК 1963 р., ані новий ЦК не торкаються питання заміни третьої особи у зобов'язанні. Уявляється, що вона проте є можливою. Оскільки треті особи, приймаючи участь у зобов'язанні, пов'язані правовідношенням лише з одним з основних суб'єктів — або з кредитором, або з боржником (ст. 511 ЦК), заміна їх здійснюється за волевиявленням цих суб'єктів з повідомленням про це протилежної сторони з ціллю виконання зобов'язання належним сторонам (див. коментар до ст. 527 ЦК).

Стаття, що коментується, встановлює підстави заміни кредитора в зобов'язанні. Такі підстави умовно можна поділити на два види: внаслідок правочину (п. 1 ч. 1), на підставі закону (пп. 2, 3, 4ч. 1).

Таке положення є новелою цивільного права. В період дії ЦК 1963 (глава 17) правовою

підставою цесії визнавалась особлива (спеціальна) угода про поступку права вимоги, яка не рідко й вважається самою цесією. Ясність у це питання внесли положення ст. 512 ЦК, які закріпили, що передача певних прав від колишнього кредитора (цедента) новому кредитору (цесіонарію) може здійснюватися не тільки за угодою (правочином), але із інших підстав.

Закріплений в ст. 512 ЦК перелік підстав, за якими кредитор у зобов'язанні може бути замінений, не є вичерпним. Інші випадки цесії можуть бути встановлені законами (але не договором і не іншими актами цивільного законодавства, передбаченими ст. 4 ЦК).

Порядок заміни кредитора можна поділити на групи: шляхом відступлення права вимоги, внаслідок правонаступництва, внаслідок суброгації (виконання третьою особою зобов'язання з одночасним вступом в права кредитора).

Поступка права вимоги, що здійснюється у формі правочину, може бути як сплатною, так і безоплатною. Слід відмітити, що відповідно до положень ст. 202 ЦК таким правочином може бути тільки договір, який в свою чергу може виступати іноді одностороннім, іноді двостороннім (тобто взаємним), іноді реальним, іноді консенсуальним, іноді абстрактним, іноді казуальним. Вимоги щодо форми правочину закріплені у ст. 513 ЦК.

Цілком слушним є включення в перелік підстав переходу прав по зобов'язанню на підставі закону правонаступництва. Воно може бути як універсальним, тобто повним, (мається на увазі, наприклад, успадкування для громадян), так і сингулярним, тобто частковим (може мати місце, наприклад, при реорганізації юридичних осіб).

Тривалий час практики помилково вважали, що правонаступництво — це не підстава заміни кредитора у зобов'язанні, і як наслідок - що воно не потребує дотримання передбачених цивільним законом порядку та інших умов заміни кредитора у зобов'язанні. З іншого боку, деякі вважають, що у взаємних зобов'язаннях, у тому числі договірних, правонаступництво тягне за собою автоматичну заміну сторони у договорі. Такий підхід також є помилковим, в силу того, що правонаступництво має наслідком тільки безумовну автоматичну цесію, заміна ж боржника (яким одночасно виступає сторона у взаємному договорі) може бути проведена тільки за згодою кредитора (яким у певній частині є інша сторона договору).

Цесія внаслідок суброгації має місце у двох випадках: при виконанні обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем) та при виконанні обов'язку боржника третьою особою.

Суброгація в забезпечувальних зобов'язаннях (а відповідно до ст. 546 ЦК порука та застава — це види забезпечення виконання зобов'язання), є досить традиційною для цивільного законодавства України. Ст. 556 ЦК слід за ст. 193 ЦК 1963 р. передбачає, що до поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять усі права кредитора у цьому зобов'язанні, у тому числі й ті, що забезпечували його виконання. Аналогічне правило закріплене ст. 20 Закону України «Про заставу» від 2 жовтня 1992 р.

Закріплення правила щодо автоматичної заміни сторони в зобов'язанні у випадку виконання обов'язку боржника третьою особою є новим для цивільного законодавства України. Раніше ЦК 1963 р. (ст. 164) взагалі не містив наслідків такого виконання зобов'язання, а тому стягнення сплачених третьою особою сум (чи вартості іншого майнового надання) ускладнювалось, адже регулювалось тільки самим договором між третьою особою та боржником і залежало від того, чи був такий договір сплатним, чи ні. За правилами ст. 528 нового Цивільного кодексу заміна кредитора у зобов'язанні відбувається навіть тоді, коли інша особа задовольнила вимогу кредитора без згоди боржника (у разі небезпеки втрати права на майно боржника внаслідок звернення кредитором стягнення на це майно).

Відповідно до частини третьої статті, що коментується, заміна кредитора у зобов'язанні може бути заборонена законом. Так, ст. 515 ЦК не допускається заміна кредитора в зобов'язанні, яке нерозривно пов'язано із особою кредитора (докладніше дивись коментар до цієї статті). Аналогічні заборони закріплені в окремих главах Кодексу. Наприклад, заборона передачі іншій особі права переважної купівлі частки у спільній частковій власності (ст. 362 ЦК).

Якщо інше не передбачено в законі, ніхто не може заперечити сторонам включити в договір умову, за якою кредитор буде позбавлений можливості поступитися права вимоги третій особі. У випадках, коли такої умови немає, контрагент, за загальним правилом, не може передати свої права третій особі в силу ст. 515 ЦК (щодо причин цього дивись коментар до вказаної статті).

Поряд з зазначеними заборонами передача прав у ряді випадків містить прямо

протилежні норми, які виключають можливість включення в договір умов, що не допускають передачі прав вимоги іншим особам. Так, при невиконанні третьою особою зобов'язання перед комісіонером поступки прав вимоги за таким договором комітенту допускається навіть і тоді, коли в самому договорі відповідна поступка обмежена або заборонена (впливає із частини четвертої ст. 1016 ЦК).

Заміна кредитора у зобов'язанні проводиться безумовно та остаточно, оскільки не може бути визнано цесією поступки прав вимоги, при якому в первісному зобов'язанні продовжує приймати участь кредитор, що здійснив поступку прав.

Цесію слід відрізнити від так званого регресу (права зворотної вимоги), який виникає, наприклад, при виконанні боржником солідарного обов'язку (ст. 544 ЦК), або внаслідок відшкодування шкоди, завданої іншою особою (ст. 1191 ЦК). Право регресу також передбачено таким видом забезпечення зобов'язання як гарантія, в межах якої гарант має право на зворотну вимогу (регрес) до боржника в сумі, що була сплачена ним за гарантією кредиторів (ст. 569 ЦК).

Принципова відмінність регресу та цесії полягає в тому, що перший породжує право, а при останній передається вже існуюче право. Регресне зобов'язання виникає тільки при припиненні (належному виконанні) первісного зобов'язання, тоді як цесія саме зобов'язання не припиняє і не змінює. Це має неабияке практичне значення, оскільки регресне зобов'язання є самостійним новим цивільно-правовим відношенням, до якого, зокрема, застосовуються загальна позовна давність тривалістю у три роки (ст. 257 ЦК). При цесії переривання перебігу позовної давності (ст. 264 ЦК) не відбувається, а тому вимоги цесіонарія до боржника можуть бути висунуті тільки в межах вже існуючих строків.

Цесію також слід відрізнити від індосаменту, яким визнається передавальний надпис, що здійснюється з метою передання цінного паперу, а відповідно — і впливаючих з нього прав (ст. 197 ЦК). Головні відмінності цих двох інститутів полягають, по-перше, в сфері їх застосування (індосамент можливий тільки відносно прав, що впливають з цінного паперу), а по-друге, в відповідальності особи, яка здійснила поступку прав за допомогою передавального надпису, (індосанту) перед особою, що стала власником цінного паперу на підставі індосаменту, (індосатом) порівняно із відповідальністю цедента перед цесіонарієм (див. коментар до ст. 519 ЦК).

Стаття 513. Форма правочину щодо заміни кредитора у зобов'язанні

1. Правочин щодо заміни кредитора у зобов'язанні вчиняється у такій самій формі, що і правочин, на підставі якого виникло зобов'язання, право вимоги за яким передається новому кредиторіві.

2. Правочин щодо заміни кредитора у зобов'язанні, яке виникло на підставі правочину, що підлягає державній реєстрації, має бути зареєстрований в порядку, встановленому для реєстрації цього правочину, якщо інше не встановлено законом.

Стаття, що коментується встановлює вимоги щодо форми правочину, яким опосередковується заміна кредитора у зобов'язанні. Вони полягають в необхідності надати такій заміні просту письмову або відповідно нотаріальну форму, якщо правочин, на підставі якого виникло зобов'язання, також повинний вчинятися в відповідній формі. Крім того, у випадках, коли інше не передбачено законом, необхідною є реєстрація цесії в порядку, який встановлений щодо реєстрації правочину, що породжує заміну кредитора (наприклад, договору про заставу нерухомості — іпотеку).

Відповідно до ст. 207 ЦК правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони. Правочин також вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку. Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо він підписаний його стороною (сторонами).

Ст. 209 ЦК встановлено, що нотаріальне посвідчення правочину здійснюється нотаріусом або іншою посадовою особою, яка відповідно до закону має право на вчинення такої нотаріальної дії, шляхом вчинення на документі, в якому викладено текст правочину, посвідчувального напису.

Виходячи із змісту ст. 210 ЦК, при необхідності державної реєстрації цесії, вона буде вважатися чинною з моменту її державної реєстрації.

Стаття 514. Обсяг прав, що переходять до нового кредитора у

зобов'язанні

1. До нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов'язанні в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено договором або законом.

При цесії припускається (якщо інше прямо не передбачено законом або договором) перехід усіх тих (за умовами та за об'ємом) прав, які належали первісному кредитору. Відповідно, до складу таких прав входять додатково існуючі до моменту передання субсидіарні права, які уособлюють певні окремі способи забезпечення зобов'язань (наприклад, право на стягнення неустойки, право притримання і т.д.).

Стаття, що коментується, встановлює обмеження щодо прав вимоги, які передаються цесюнарію: неможливо передати Іншому право, яке виникає у майбутньому, оскільки об'єм прав, що переходять до нового кредитора, встановлюється на момент переходу. З цього випливає, що неможливо передати право, яке ще не належить кредиторіві.

Стаття 515. Зобов'язання, в яких заміна кредитора не допускається

1. Заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Стаття, що коментується, в загальному вигляді передбачає прямі заборони щодо цесії, сутність яких полягає в недопустимості заміни кредитора у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора.

Новий цивільний кодекс, як і раніше діюче законодавство, не дає легального тлумачення зобов'язань, нерозривно пов'язаних із особою кредитора (чи боржника). Ст. 515 ЦК до числа таких зобов'язань відносить вимоги про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю (регулюється § 2 глави 82 ЦК). Крім того, традиційно до переліку згаданих прав відносять вимоги щодо сплати аліментів.

Разом з тим відповідно до частини першої ст. 527 можна зробити висновок, що всі зобов'язання за новим цивільним кодексом визнаються особистими, тобто такими, що пов'язані із особистістю боржника чи кредитора. Це впливає з того, що тепер, за загальним правилом, боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок, а кредитор — прийняти виконання тільки особисто (докладніше див. коментар до ст. 527 ЦК).

Сумісний аналіз ст.ст. 515 та 527 ЦК дає нетрадиційний для цивілістики результат, а саме тезис про загальну неможливість заміни кредитора у зобов'язанні, якщо інше прямо не встановлено договором або законом, не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обігу.

Стаття 516. Порядок заміни кредитора у зобов'язанні

1. Заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом.

2. Якщо боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора у зобов'язанні, новий кредитор несе ризик настання несприятливих для нього наслідків. У цьому разі виконання боржником свого обов'язку первісному кредиторіві є належним виконанням.

Відповідно до вимог ст. 527 цього Кодексу одним з елементів належного виконання зобов'язання, яке виступає кінцевою ціллю будь-якого зобов'язання, є виконання його належному кредиторіві належним боржником. Тому при заміні сторони у зобов'язанні інша сторона повинна певною мірою приймати у цьому участь.

Оскільки перехід прав вимоги становить предмет відносин тільки старого кредитора та нового кредитора, а боржнику повинно бути байдуже, кому саме виконувати зобов'язання, його згоди на цесію на потребується. Однак все ж таки йому необхідно повідомити про заміну кредитора, інакше він вправі виконати зобов'язання колишньому, а не новому кредиторіві.

Таким чином, ризик виконання боржником зобов'язання старому кредиторіві, не дивлячись на поступку прав, несе первісний кредитор. Мається на увазі, що неповідомлення боржника про здійснену заміну кредитора, до того ж неодмінно у

письмовій формі, позначає його право виконати зобов'язання первісному кредитору і таким чином припинити зобов'язання, тим самим породжуючи відповідальність цедента перед цесіонарієм. Крім того, ст. 516 ЦК позбавляє боржника необхідності вимагати доказів того, що виконання приймається належним кредитором, оскільки знімає з нього ризик виконання зобов'язання неналежній стороні, передбачений ст. 527 ЦК (докладніше дивись коментар до вказаної статті). Неповідомлення належним чином боржника про заміну кредитора також впливає на обсяг заперечень, які він може висувати проти вимог нового кредитора (див. ст. 518 ЦК та коментар до неї).

Діюче українське законодавства не встановлює вимог щодо змісту повідомлення, яке надсилається (передається) боржнику у випадку заміни кредитора у зобов'язанні. Тому воно може бути зроблено у довільній, бажано письмовій формі.

Стаття 517. Докази прав нового кредитора у зобов'язанні

1. Первісний кредитор у зобов'язанні повинен передати новому кредиторіві документи, які засвідчують права, що передаються, та інформацію, яка є важливою для їх здійснення.

2. Боржник має право не виконувати свого обов'язку новому кредиторіві до надання боржникові доказів переходу до нового кредитора прав у зобов'язанні.

Згідно коментованої статті цедент зобов'язан передати цесіонарію поряд із правом вимоги також і документи, які його засвідчують, а також необхідні для реалізації цього права дані. Аналогічне правило містить в собі ст. 556 цього Кодексу: після виконання поручителем зобов'язання, забезпеченого порукою, кредитор повинен вручити йому документи, які підтверджують цей обов'язок.

Строки та порядок передання документів (даних) встановлюється за домовленістю

первісного та нового кредиторів. Якщо домовленість не досягнута, чи заміна кредитора проходить на підставі закону, передання документів здійснюється у строк, передбачений ст. 530 ЦК, тобто у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги цесіонарієм про надання йому документів.

У свою чергу, боржник вправі вимагати від нової сторони-кредитора доказів переходу до неї прав по зобов'язанню. До надання таких даних боржник має право не виконувати зобов'язання, не ризикуючи при цьому прострочити (ст. 612 ЦК). Натомість, відповідна ситуація повинна розглядатися як прострочення кредитора, яке тягне наслідки за ст. 613 ЦК.

Стаття 518. Заперечення боржника проти вимоги нового кредитора у зобов'язанні

1. Боржник має право висувати проти вимоги нового кредитора у зобов'язанні заперечення, які він мав проти первісного кредитора на момент одержання письмового повідомлення про заміну кредитора.

2. Якщо боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора у зобов'язанні, він має право висунути проти вимоги нового кредитора заперечення, які він мав проти первісного кредитора на момент пред'явлення йому вимоги новим кредитором або, якщо боржник виконав свій обов'язок до пред'явлення йому вимоги новим кредитором, — на момент його виконання.

Для того, щоб не погіршувати становище боржника у зобов'язанні встановлено правило, згідно якому боржник має право висувати проти вимог нового кредитора всі заперечення, які він мав проти первісного кредитора (наприклад, про відстрочення виконання, можливості зарахування взаємних вимог і т.д.).

Новим для цивільного законодавства є правило встановлення обсягу заперечень боржника в залежності від того, чи був він належним чином повідомлений про цесію. Так, якщо боржник не був повідомлений про заміну кредитора у письмовій формі (чи не був

повідомлений про неї взагалі), він має право висувати проти вимог нового кредитора заперечення, які він мав або на момент пред'явлення йому вимоги про виконання зобов'язання, або на момент його виконання (якщо воно було здійснено до пред'явлення відповідної вимоги).

Свого часу ст. 200 ЦК 1963 р. передбачала, що обсяг заперечень боржника проти вимог нового кредитора встановлюється на момент отримання повідомлення про поступку вимоги (незалежно від форми такого повідомлення). Зараз це правило трансформувалося в загальне, передбачене пунктом першим даної статті,

умовою автоматичного застосування якого однак виступає повідомлення боржника про здійснену заміну у встановленій цивільним законом письмовій формі.

Стаття 519. Відповідальність первісного кредитора у зобов'язанні

1. Первісний кредитор у зобов'язанні відповідає перед новим кредитором за недійсність переданої йому вимоги, але не відповідає за невиконання боржником свого обов'язку, крім випадків, коли первісний кредитор поручився за боржника перед новим кредитором.

Статтею, що коментується, встановлені межі відповідальності цедента перед цесіонарієм: попередній кредитор відповідає за недійсність по-ступлених вимог та не відповідає у цей же час за їх невиконання, окрім випадку, коли первісний кредитор прийняв на себе поручительство за боржника. Прикладом останнього може бути делькредере — порука комісіонера за виконання договору третьою особою (ст. 1016 ЦК).

Встановлене ст. 519 ЦК правило, зокрема, позначає, що з цедента можна стягнути збитки за поступку простроченої вимоги, але не можливо нічого вимагати у зв'язку із

неплатоспроможності боржника.

За обсягом відповідальності, яку несе первісний кредитор перед новим кредитором, необхідно відрізнити цесію від поступки прав по обіговим ордерним цінним паперам, що здійснюється шляхом індосаменту (ст. 197 ЦК). Індосаментом є передавальний надпис на векселі або іншому ордерному цінному папері. Особа, яка здійснила передаточний надпис, іменується індосантом, а особа, яка отримала його таким чином, — індосатом.

На відміну від поступки вимоги, при індосаменті індосант несе відповідальність перед індосатом не тільки за дійсність зобов'язання, але й за його виконання боржником. Крім того, й боржник у цьому випадку не може протиставити володільцю цінного паперу ніяких заперечень, що відносились до будь-якого з тих, хто вчинив напис (індосантів).

Стаття 520. Заміна боржника у зобов'язанні

1. Боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора.

На відміну від заміни кредитора (ст. 512-520 ЦК) заміна в зобов'язанні боржника завжди є небайдужою кредиторю: адже новий, невідомий йому боржник може виявитися несправним, неплатоспроможним і т.п. Тому ЦК передбачає обов'язкову згоду кредитора на заміну боржника, що становить вирішальну її умову. Подібне обмеження зроблено законодавцем з урахуванням безспірної презумпції: від особи боржника залежить можливість реального й належного виконання зобов'язання (додатково див. ст. 527 ЦК та коментар до неї).

У зв'язку з цим переведення боргу можна вважати багатостороннім правочином (договором), в силу якого первісний боржник по зобов'язанню за згодою кредитора переводить свій обов'язок на нового боржника (вибуваючи, таким чином, з цього зобов'язання).

Переведення боргу, як і заміна кредитора у зобов'язанні, опосередковує зміну суб'єктного складу зобов'язання, але залишає незмінним його зміст.

Правове регулювання заміни боржника у зобов'язанні здійснюється на підставі ст.ст. 520-523 ЦК.

Стаття 521. Форма правочину щодо заміни боржника у зобов'язанні

1. Форма правочину щодо заміни боржника у зобов'язанні визначається відповідно до положень статті 513 цього Кодексу.

Окремі норми про переведення боргу схожі з цими, що застосовуються до відступлення прав. Так, ст. 521 ЦК встановлює, що на заміну боржника у зобов'язанні розповсюджуються правила щодо форми правочину відносно заміни кредитора.

Таким чином, переведення боргу повинно мати просту письмову або відповідно нотаріальну форму, якщо правочин, на підставі якого виникло зобов'язання, також повинен вчинятися в відповідній формі. Крім того, у випадках, коли інше не передбачено законом, необхідною є реєстрація переведення боргу в порядку, який встановлений щодо реєстрації правочину, що породжує заміну боржника (наприклад, договору про заставу нерухомості — іпотеку).

Відповідно до ст. 207 ЦК правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони. Правочин також вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку. Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо він підписаний його стороною (сторонами).

Ст. 209 ЦК встановлено, що нотаріальне посвідчення правочину здійснюється нотаріусом або іншою посадовою особою, яка відповідно до закону має право на вчинення такої нотаріальної дії, шляхом вчинення на документі, в якому викладено текст правочину, посвідчувального напису.

Виходячи із змісту ст. 210 ЦК, при необхідності державної реєстрації переведення боргу, воно буде вважатися чинною моменту державної реєстрації правочину.

Стаття 522. Заперечення нового боржника у зобов'язанні проти вимоги кредитора

1. Новий боржник у зобов'язанні має право висунути проти вимоги кредитора всі заперечення, що ґрунтуються на відносинах між кредитором і первісним боржником.

Аналогічно до заміни кредитора у зобов'язанні (правила ст. 518 ЦК) новий боржник у зобов'язанні, будучи правонаступником первісного боржника, може висувати проти вимог кредитора всі зауваження, які ґрунтуються на відношеннях між ним та попереднім боржником.

Правила ст. 522 ЦК підлягають застосуванню без додаткової згоди кредитора, крім того, навіть поза його згоди. Разом з тим висунування заперечень проти вимог кредитора — це безумовно право, а не обов'язок нового боржника.

Стаття 523. Правові наслідки заміни боржника у зобов'язанні, забезпеченому порукою або заставою

1. Порука або застава, встановлена іншою особою, припиняється після заміни боржника, якщо поручитель або заставаодавець не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником.

2. Застава, встановлена первісним боржником, зберігається після заміни боржника, якщо інше не встановлено договором або законом.

Стаття, що коментується, закріплює в собі правила, згідно яких порука та застава,

встановлена іншою особою, припиняються, якщо при переведенні боргу поручитель або заставадавець не дали згоди відповідати за нового боржника. Дані правила окремо повторюються у ст. 559 ЦК відносно поруки.

На відміну від викладеного договірні умови про неустойку та завдаток, а також і про притримання, які відрізняються від поруки та застави тим, що не пов'язані з інтересами третіх осіб, продовжують своє існування. Самостійний характер зобов'язання банківської гарантії (ст. 562 ЦК) дає змогу зробити висновок, що і вона при переведенні боргу зберігає свою силу.

Викладені у ст. 523 ЦК норми не є новими для цивільного законодавства України, адже вони були прямо закріплені в ст. 201 ЦК 1963 р. Разом з тим Законом України «Про заставу» від 2 жовтня 1992 р. передбачалось інше правило: будь-яка застава зберігає силу у випадку, коли у встановленому законом порядку відбувається переведення боржником боргу, який виник із забезпеченої заставою вимоги, на іншу особу (ст. 27 Закону). До моменту набрання чинності ЦК застосуванню підлягали саме останні правила, викладені в Законі. З набранням чинності ЦК згадані норми Закону втрачають свою силу.

За загальним правилом застава, яка надана первісним боржником, зберігає свою силу. При цьому первісний боржник у зобов'язанні буде займати місце майнового поручителя (ст. 583 ЦК, ст. 11 Закону України «Про заставу»). У випадку подальшої заміни боржника у зобов'язанні, забезпеченого такою заставою, остання припиняється за правилами пункту першого даної статті.

Стаття 524. Валюта зобов'язання

1. Зобов'язання має бути виражене у грошовій одиниці України — гривні.

2. Сторони можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті.

Правило, встановлене частиною першою статті, що коментується, стосується перш за все так званих грошових зобов'язань — зобов'язань, у яких обов'язок хоча б однієї із сторін полягає у сплаті грошей (зокрема, зобов'язання, що виникають з договорів купівлі-продажу, ренти, найму (оренди), підряду тощо). Оскільки відповідно до ст. 99

Конституції грошовою одиницею України є гривня, таке грошове зобов'язання має бути виражене саме у гривнях. Це положення цілком узгоджується з ч. 1 ст. 192 ЦК, згідно якої законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України — гривня.

Іноземна валюта як засіб платежу (зокрема, за зобов'язаннями) відповідно до ч. 2 ст. 192, ч. 3 ст. 533 цього Кодексу може використовуватися в Україні лише у випадках, порядку та на умовах, встановлених законом (див. коментар до ст.ст. 192, 533 ЦК). Так, зокрема, допускається вираження в іноземній валюті зобов'язань у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Частина 2 статті, що коментується, фактично закріпила й узаконила практику майнового обороту, що набула поширення і склалася в умовах нестабільної економіки і стрімких інфляційних процесів на початку докорінних економічних перетворень. Іноді ця практика використовується і у теперішній час, переважно стосовно зобов'язань, що мають тривалий характер (які виникають з договорів займу, майнового найму, купівлі-продажу в кредит тощо), її суть полягає в тому, що сторони, виражаючи грошове зобов'язання у національній валюті України, одночасно визначають його еквівалент у тій чи іншій стабільній іноземній валюті (доларах США, євро тощо), страхуючись таким чином на випадок можливої інфляції. Крім вказівки на ту чи іншу іноземну валюту у такому застереженні як правило визначається і конкретна банківська установа, за курсом якої визначається такий валютний еквівалент. Найчастіше валютний еквівалент визначається відповідно до курсу Національного банку України, але немає перешкод і для визначення його відповідно до курсу (купівлі або продажу) інших банків.

Треба враховувати, що допускається лише визначення еквіваленту зобов'язання у іноземній валюті, але не сплата нею (крім випадків, передбачених законом). Відповідно до ч. 1 ст. 533 ЦК зобов'язання підлягає виконанню у національній валюті. Якщо ж сторони, виразивши зобов'язання у національній валюті, фактично здійснюють платежі в іноземній валюті, то такі дії є порушенням правил про валютні операції, і тягнуть адміністративну відповідальність за ст. 162 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Враховуючи, що зміст переважної більшості зобов'язань складають майнові права і обов'язки його учасників, вони можуть бути виражені у грошовій формі навіть у тих випадках, коли предметом виконання не є гроші як такі. Так, наприклад, договір міни речей однакової вартості (тобто, без доплати) не є грошовим зобов'язанням у власному розумінні, оскільки не передбачає сплату грошей. Утім, сторони вправі визначити

предмет виконання (у наведеному прикладі — майно, що підлягає обміну) у грошовому еквіваленті для будь-яких цілей (наприклад, на випадок загибелі речі до моменту її передачі). При цьому в якості еквіваленту може бути використана як національна валюта України, так і іноземна валюта.

Стаття 525. Недопустимість односторонньої відмови від зобов'язання

1. Одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом.

Правило про неприпустимість односторонньої відмови від зобов'язання або односторонньої зміни його умов витікає з самої суті зобов'язального правовідношення і ґрунтується на засадах добросовісності, розумності та справедливості. Але договором або законом з цього правила можуть встановлюватися винятки (див., наприклад, ст. 615 ЦК і коментар до неї).